

18 Op weg naar de betekeniseconomie

Arjen van Klink en Kees Klomp

Samenvatting

Het huidige economische systeem, gestoeld op kapitalisme, loopt tegen zijn grenzen op en veroorzaakt steeds meer negatieve externe effecten. Een fundamentele herziening lijkt noodzakelijk. In deze bijdrage worden de contouren van de betekeniseconomie geschetst. In deze economie wordt het keuzeproces in productie en consumptie geleid door het samenspel van sociale, ecologische en financiële randvoorwaarden en het hogere doel van betekenis creëren. De verandering van het economische systeem is geen sinecure, maar krijgt vaart door millennials en centennials met een andere kijk op waarden en met ondernemers die bredere welvaart weten te genereren. De transitie naar een andere economie doet een appèl op het hoger onderwijs om nieuwe kennis te ontwikkelen en te delen met studenten, wetenschap en werkveld.

Introductie

In dit essay verkennen we de totstandkoming van een nieuw economisch systeem. Een economie die in dienst staat van welzijn en welbevinden en niet louter méér welvaart nastreeft. Ons huidige neoklassieke economische systeem van marktwerking heeft geleid tot efficiëntie, variatie en welvaart, maar heeft ook negatieve impact: tweedeling op de arbeidsmarkt, schaarste aan grondstoffen, milieuproblemen, tekorten op de woningmarkt, enzovoorts. De vraag is hoe het economische systeem is aan te passen en wat de contouren van een meer gebalanceerde economie zijn. In dit hoofdstuk gaan we eerst in op de effecten van het huidige economische bestel, daarna bespreken we de ontkoppeling van welvaart en welzijn die steeds meer zichtbaar wordt. Vervolgens schetsen we een eerste kader van de betekeniseconomie en gaan we in op hoe de transitie van het oude naar het nieuwe normaal kan gaan werken. Tot slot bespreken we de rol die het hoger onderwijs – en dus ook Hogeschool Rotterdam – heeft te spelen in deze verandering.

De zegeningen van onze economie en de keerzijde daarvan

We hebben in de afgelopen decennia de zoete vruchten van ons huidige economische welvaartssysteem kunnen plukken. De wereldwijde verbetering van de levensstandaard is gepaard gegaan met een aantal ontegenzeggelijk positieve ontwikkelingen: de levensverwachting is hoger dan ooit, het percentage mensen dat leeft in armoede is lager dan ooit, meer mensen dan ooit hebben toegang tot schoon drinkwater, meer mensen dan ooit hebben toegang tot onderwijs en het gemiddelde inkomen is hoger dan ooit.

Het economische welvaartssysteem blijkt een groot succes; economische groei lijkt inderdaad het recept voor een florerende wereldbevolking. Maar het succesverhaal kent een keerzijde. We worden de afgelopen jaren ook steeds nadrukkelijker geconfronteerd met de kostenkant van economische groei. Zo hebben in 2019 wetenschappers van IPCC een 'gouden standaard' vastgesteld, waarmee met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kan worden gezegd dat menselijk handelen een cruciale bijdrage levert aan het versneld opwarmen van de aarde. Daarnaast heeft het Stockholm Resilience Centre negen vitale systeemgrenzen bepaald, waarbinnen we moeten blijven opereren op de gezondheid van de biosfeer te garanderen: klimaatverandering, verlies biodiversiteit, stikstof en fosfor in de atmosfeer, ozonafbraak, oceaanzuurverzuuring, zoetwaterverbruik, verandering van landsysteem, chemische vervuiling en atmosferische aerosollading. Nu wetenschappers constateren dat vier van deze negen vitale systeemgrenzen van de aarde reeds zijn overschreden, en vier bijna overschreden, zal het menselijk leven op aarde ernstig bedreigd worden. In het rapport 'Confronting Carbon Inequality' van Oxfam (Gore, 2020) zijn de consumptie-emissies van verschillende inkomensgroepen tussen 1990 en 2015 onderzocht. Uit het onderzoek blijkt het volgende. De rijkste 1% is verantwoordelijk voor 15% van de uitstoot tijdens deze periode. Voor de armste helft van de bevolking ligt dat aandeel op 7%. Verder zijn er tal van studies die wijzen op de vershraling van publieke voorzieningen, als gevolg van marktwerking. Ook het tekort aan woningen voor middengroepen is onderdeel van deze problematiek. Ten slotte noemen we de Noorse hoogleraar Harald Sverdrup, die heeft geconstateerd dat al in het komende decennium een aantal cruciale grondstoffen volledig op zullen zijn, waarmee de productie van verschillende vitale materialen onmogelijk wordt (Ragnarsdottir et al., 2012).

Welvaart versus welbevinden

Economische groei en welvaart – de twee pilaren van ons huidige economische systeem – hebben een overduidelijk positief maatschappelijk effect, maar blijken ecologisch en sociaal nadrukkelijk begrensd en onhoudbaar. Ze vormen in de toekomst zelfs de primaire bedreiging voor een florerende samenleving, doordat ze een levensbedreigende ecologische en sociale ineenstorting veroorzaken. We moeten op zoek naar andere, nieuwe manieren om onze samenleving te laten floreren. We moeten op zoek naar een nieuwe relatie tussen welvaart en welzijn.

Welvaart en welzijn – levenstandaard en levenskwaliteit – worden in ons huidige economische welvaartssysteem vereenzelvigd. Ten grondslag aan genoemde problemen en andere 'externaliteiten' ligt de sturing op financieel-economisch rendement en voortdurende groei. Deze principes van het kapitalisme zijn diep doorgedrongen in onze samenleving (Aldred, 2020). Andere waarden zijn buiten beschouwing geraakt, terwijl die waarden – zoals leefklimaat, respect, inclusiviteit – essentieel zijn voor een duurzame samenleving. In het kapitalistische denken is welzijn gelijk aan welvaart. Wereldwijd is bruto binnenlands product de norm om het floreren van een natie uit te drukken. De oorsprong van deze benadering wordt toegedicht aan Adam Smith. Zeker is dat zijn 'onzichtbare hand' gezien kan worden als het mechanisme waarin het nastreven van eigenbelang bijdraagt aan het algemene belang. Dat is de basis van het kapitalisme. Maar het was Adam Smith zelf die ook al signaleerde dat de onzichtbare hand van de markt onvoldoende was voor een gebalanceerde economische ontwikkeling. Hij onderscheidde drie waardesystemen: de markt met vrije uitwisseling, de overheid met regels en herverdelingsmechanismen, en de gemeenschap met onderlinge verantwoordelijkheden (Van Staveren, 2020). De gemeenschap was eeuwenlang het belangrijkste domein van economische interactie, de 'markt' werd uitsluitend gebruikt voor bepaalde handelsgoederen.

Uit onderzoek door onder andere de gerenommeerde Engelse econoom en gelukprofessor Sir Richard Layard (2005) blijkt dat de groei van de welvaart lange tijd bijdroeg aan de toename van welzijn. De onzichtbare hand leidde zo inderdaad tot de beste uitkomsten voor iedereen.

Figure 1 Income and happiness in the USA

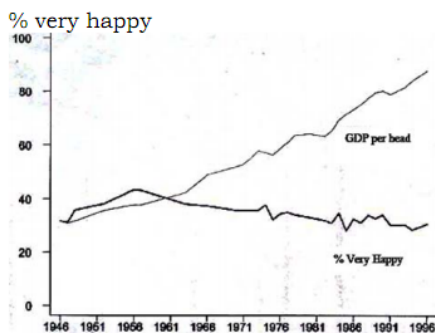

Figure taken from Layard (2005)

GDP = Gross Domestic Product, which is the total value of the annual amount of goods and services produced within a country, regardless of whether they are produced by its citizens.

In bovenstaande figuur zien we dat welvaart en welzijn in de Verenigde Staten van Amerika tot die jaren '60 van de vorige eeuw een gelijke ontwikkeling – groei – doormaken. Tot de jaren '60 staan welvaartsontwikkeling en welzijnsontwikkeling aan elkaar gelijk. Daarna lopen ze uiteen. Deze tendens is in andere ontwikkelde landen eveneens zichtbaar, waarbij het moment van uiteenlopen varieert. Het kantelpunt wordt gevormd door wat de Britse econoom Katherine Trebeck het bereiken van het stadium van 'overontwikkeling' noemt (Trebeck, 2019). In dat stadium draagt welvaarts-groei niet langer bij aan welzijn, maar gaat het ten koste van welzijn.

Deze ontkoppeling speelt op twee niveaus:

- De afnemende welzijnsinvloed van individuele welvaart. Voor mensen die in armoede leven – die economisch nog onderontwikkeld zijn – is welvaart de basisvoorwaarde voor welzijn. Zij ontleen direct meer welzijn aan meer welvaart: een eerste brommer, een huis, een eerste vakantie. Maar voor mensen op aarde die reeds een behoorlijk welvaartsniveau hebben bereikt of zelfs in grote rijkdom leven, gaat dit effect minder of niet meer op. Uit de onderzoeken van professor Layard blijkt dat de grens van materiële welzijnsbeleving ligt bij 10.000 US dollar jaarinkomen per persoon. Tot 10.000 US dollar staat geld dus gelijk aan geluk. Tussen 10.000 en 75.000 US dollar draagt geld bij aan de gelukbeleving, maar neemt het effect

- af. Boven 75.000 US dollar voegt geld niets fundamenteels meer toe aan onze gelukbeleving. Miljonairs en miljardairs voelen zich niet significant gelukkiger dan mensen die zo'n 75.000 US dollar verdienen.
- De afnemende welzijnsinvloed van collectieve welvaart. In het boek 'De kwetsbare welvaart van Nederland' (Lintzen et al., 2018) wordt een pleidooi voor een breed welvaartsbegrip gehouden. De schrijvers doen uitgebreid onderzoek naar hoe ook Nederland in de jaren '60 van de vorige eeuw het stadium van overontwikkeling heeft bereikt. 'Kwaliteit van leven bestrijkt een veel breder terrein dan alleen de materiële welvaart, die vaak wordt gemeten in termen van de consumptie van goederen en diensten. Ook onze levensvoldoening, gezondheid en huisvesting, alsmede de kwaliteit van de natuurlijke en sociale leefomgeving zijn hierbij van belang.' Het blijkt dat welzijnskosten van de welvaarts groei in de afgelopen decennia nadrukkelijker naar voren zijn gekomen. Te denken valt aan kosten van uitkeringen, kosten van gezondheidszorg en kosten van milieuschade.

Interessant is dat de ont koppeling van welvaart en welzijn lijkt samen te vallen met de meest recente fase van het liberale kapitalistische denken in de economie, met voorvechters van de vrije markt als Milton Friedman, Ronald Reagan en Margaret Thatcher. De sterke welvaarts groei is vooral gedreven door de dynamiek die de vrije markt teweeg heeft gebracht. De werking van de markt heeft creativiteit en innovatie gestimuleerd, waardoor tal van nieuwe producten zijn voortgebracht. Ook is het een aanjager van globalisering geweest, de groei van internationale handel gedreven door het zoeken naar lagere productiekosten en grotere afzet.

Het liberale denken heeft ook de 'financialisering' van de economie bevorderd (Davis & Kim, 2015). In de afgelopen decennia is het economische systeem in belangrijke mate een geldsysteem geworden. Geld is het allerbelangrijkste handelsproduct geworden. Inmiddels is de financiële economie vele malen omvangrijker dan de reële economie. Met allerlei risico's tot gevolg. Zo bevordert financialisering de focus op aandeelhouderswaarde, voedt het speculatie en bubbels en is het verantwoordelijk voor een sterke toename van schulden. Ook versterkt financialisering de tweedeling tussen hen die geld verdienen in de financiële economie en zij die dat niet kunnen (Piketty, 2013).

Ten slotte heeft de vrije markt samen met nieuwe digitale technologie in korte tijd wereldwijde monopolies gecreëerd in de vorm van 'big tech'. Google, Amazon, Apple, Facebook, maar ook Alibaba en Airbnb, beheersen direct en

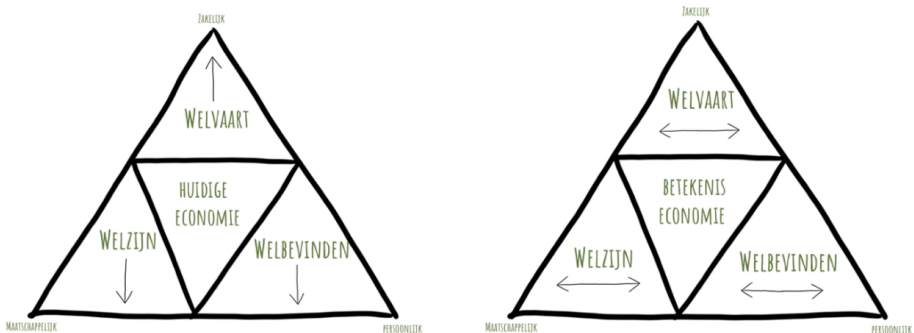
indirect belangrijke delen van de economie. De nadelen van 'the winner takes all' van de vrije markt komen hier niet alleen naar voren in duizelingwekkende monopoliewinsten en verlies van speelveld voor andere aanbieders, maar ook in meer morele vragen over de invloed van deze ondernemingen op onze persoonlijke levenssfeer.

Definitie van de betekenis economie

Steeds meer komt het conflict tussen welvaart en welzijn naar voren en worden er vraagtekens gezet bij de uitkomsten van ons huidige economische systeem. De vraagtekens hebben geleid tot tal van suggesties en alternatieven voor de inrichting van de economie. Centraal staat de gedachte dat het kapitalisme – het geloof in de vrije markt – moet worden ingekaderd en een sterkere rol voor de overheid en de gemeenschap nodig is (Van Staveren, 2020). Het is een brede beweging, waar nog geen uitgekristalliseerd en algemeen gedragen en alomvattend concept als alternatief voor het neoklassieke marktkapitalisme uit voort gekomen is. Sommige ideeën richten zich op deelaspecten, zoals local economics (Norberg-Hode, 2019), regenerative economics (Lovins et al., 2019) en circular economics (Braumgart & McDonough, 2002). Andere, zoals degrowth economics (Kallis et al., 2014) en donut-economie (Raworth, 2018), hebben een meer holistisch perspectief. Er is sprake van een gezamenlijke zoektocht naar het 'wat' en het 'hoe', waarbij diverse concepten een plaats kunnen en moeten gaan krijgen. In het nieuwe paradigma nemen levenskwaliteit en betekenis de rol over van welvaart.

In de betekenis economie wordt de allocatie van schaarse middelen primair bepaald door een ethisch-existentieel marktmechanisme: een keuzeprocess waarin vanzelfsprekend sociale, ecologische en financiële waarden meespelen en waarin mensen zich bewust zijn van hun plaats in het grotere natuurlijke systeem. Het leidt tot een vraag naar en aanbod van geëngageerde goederen en diensten, die de sociale en ecologische leefomgeving versterken in plaats van aantasten. De betekenis economie is een economisch systeem waarin versterking van bedrijvigheid en bedrijfseffectiviteit onlosmakelijk wordt gecombineerd met versterking van ecologische, sociale en individuele leefomstandigheden. De betekenis economie benadert het bedrijfshuishouden en/of staatshuishouden expliciet op basis van het nastreven van een florerende balans tussen welvaart (geld), welzijn (gezondheid) en welbevinden (geluk). De betekenis economie draait niet om het bevorderen van economische groei, maar om het bevorderen van een integrale balans tussen welvaart, welzijn

en welbevinden of in andere woorden: tussen geld verdienen, gemeenschap verbeteren en geluk vervullen (Trebeck, 2019). Het is niet langer zaak om de economie maximaal te laten groeien, met nadelige consequenties voor welzijn en welbevinden, maar om de samenleving optimaal te laten floreren. Onderstaande figuur maakt de andere verhoudingen duidelijk.

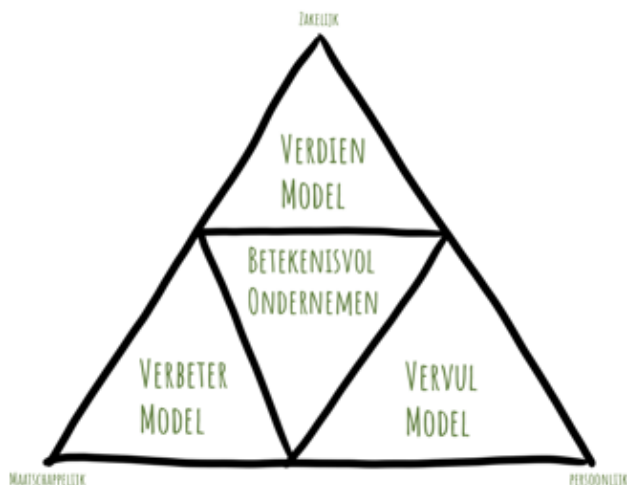
Bron: Klomp, 2020

Het vinden van een (nieuwe) balans is een uitdaging voor alle actoren in het economische systeem: huishoudens, ondernemingen en overheden. Zij hebben allemaal aanpassingen te doen in hun doelstellingen en hun gedrag. Voor ondernemingen is deze verandering het grootst. Zij zijn immers zeer sterk ingekaderd in het huidige financieel-economische paradigma. Dat geldt zeker voor beursgenoteerde ondernemingen, maar ook kleinere ondernemers opereren door prikkels van banken, overheden, toezichthouders en klanten primair in een financieel-economische structuur.

In de betekenis-economie worden niet alleen financiële parameters beoordeeld en staat niet aandeelhouderswaarde centraal, maar krijgen ook belanghebbenden (stakeholders) en rechthebbenden (rightsholders) aandacht. De uiteindelijke waarde van bedrijven is de mate waarin bedrijven breed van betekenis zijn; zakelijk (voor het reilen en zeilen van de economie), maatschappelijk (voor de sociale en ecologische gezondheid van de samenleving) en persoonlijk (voor het geluk van het individu). Voor ondernemingen is het niet langer voldoende om maatschappelijk verantwoord te ondernemen. John Fullerton (2015) is de bedenker van de regeneratieve bedrijfsvoering; een bedrijfsvoering waarin bedrijven actief gaan bijdragen aan de maatschappelijke verbetering, en geïntegreerde

sociale en ecologische winstdoelstellingen gaan nastreven. Deze vorm van ondernemen is dienstbaar; ondernemen dat in teken staat van *do more good* (in plaats van *do less bad*).

Het 'businessmodel' van bedrijven krijgt meerdere dimensies: geld verdienen, maatschappelijke condities verbeteren en persoonlijke ambities vervullen. Het gaat om een verdienmodel, een verbetermodel en een vervulmodel. Deze drie dimensies moeten in samenhang worden gezien. Dit is voor ondernemers een grote verandering. Het vereist een significante verbreding van benodigde capaciteiten en vaardigheden. Betekenisvol ondernemerschap vraagt niet alleen kennis van financiële c.q. commerciële zaken, maar ook kennis van maatschappelijke en persoonlijke zaken. Betekenisvolle ondernemers moeten weten hoe ze – tegelijkertijd – zakelijk inkomen kunnen genereren, maatschappelijke verbetering kunnen realiseren én persoonlijke vervulling kunnen creëren. De huidige 'maatschappelijk ondernemers' zijn sterk gericht op maatschappelijke vraagstukken en persoonlijke ambities, maar weten vaak nog weinig succes te boeken op het zakelijke front. Overigens zijn er ook reguliere ondernemers die vaak impliciet sinds jaar en dag met hun onderneming een maatschappelijke bijdrage leveren en oog hebben voor persoonlijke idealen van hun medewerkers en klanten. Dat zijn in het bijzonder mkb-bedrijven die in een lokale context met sterke persoonlijke relaties functioneren.

Bron: Klomp, 2020

Casus (1): Interface

De tapijttegel is in 1956 ontdekt door P.J. van Heugten. De bekende Heuga-tegels zijn daar het resultaat van. In 1987 is Heuga overgenomen door het Amerikaanse Interface, onder leiding van Ray Anderson. Aan het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw vroeg een klant: 'Wat doen jullie als bedrijf voor het milieu?' Toen Anderson zich realiseerde dat hij geen antwoord had op die vraag, richtte hij een taakgroep op om het probleem op te lossen. Hij las 'The Ecology of Commerce' van Paul Hawken en was diep onder de indruk. Hij omschreef het als een openbaring, zijn 'dolksteek in de borst'-moment dat zijn kijk op het bedrijfsleven en duurzaamheid veranderde. Anderson zag in dat Interface dringend een andere weg in moest slaan. Hij deed de door olie gedomineerde tapijtindustrie op zijn grondvesten schudden door te stellen dat Interface vastbesloten was om het eerste duurzame, en uiteindelijk klimaatherstellende, bedrijf ter wereld te worden. Interface stelde zeven kerngebieden (de 'Zeven Fronten') op die verbeterd moesten worden om de visie van 'Mount Sustainability' te kunnen halen. Voortbordurend op dat kader heeft het bedrijf ingrijpende nuldoelen op vele gebieden gesteld: geen afval, geen gebruik van fossiele brandstoffen, geen proceswater en geen uitstoot van broeikasgassen. Inmiddels heeft Interface 'mission zero' behaald en richt het bedrijf zich op een nog hoger doel: 'climate take back'. Dit is een collectie tapijttegels die bijdragen aan een gunstig levensklimaat en daarmee op het welbevinden van zijn gebruikers.

Bron: www.interface.com/eu/nl-nl

Casus (2): Blue City en Rotterdams Woongenootschap

De bredere waardeoriëntatie krijgt ook gestalte in Rotterdam. Een groot aantal initiatieven is de afgelopen jaren ontstaan rondom diverse maatschappelijke vraagstukken. Relatief groot en zichtbaar is Blue City. In het voormalige Tropicana wordt sinds 2015 gewerkt aan circulaire bedrijvigheid. Startups krijgen er ruimte en een netwerk om te experimenteren en te ondernemen. Via events en adviezen is er een groot (internationaal) bereik. Hogeschool Rotterdam is betrokken bij het Blue City Lab, om studenten bekend te maken met circulaire concepten en hun capaciteit beschikbaar te maken voor gevestigde ondernemers. Hier worden welzijn (ecologie) en welvaart (economie) op een nieuwe manier gecombineerd. Een ander voorbeeld is het Rotterdams Woongenootschap. Dit is een coöperatieve vereniging die appartementen wil realiseren voor de middenklasse. Deze bevolkingsgroep heeft moeite om in de stad betaalbare woonruimte te vinden. Het woongenootschap werkt zonder winstoogmerk

en wil wonen tegen kostprijs mogelijk maken, waarbij de leden gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het vastgoed én collectieve ruimten in het wooncomplex samen gebruiken. Hier gaan welzijn en welbevinden hand in hand en is welvaart ondergeschikt. Het woongenootschap werkt aan projecten in Rotterdam-West en Crooswijk. Deze en andere initiatieven komen op en worden gedragen door actieve burgers. Ze ontwikkelen zich ondanks het huidige economische systeem. Dat maakt ze nog kwetsbaar en vereist voortdurende steun van partners in en buiten de stad.

Bron: www.bluecity.nl en www.rotterdamwoongenootschap.nl

Transitie naar de betekenis economie

Het transitieproces van het huidige neoklassieke economische normaal naar een nieuw normaal is geen rechte lijn. Krachten en tegenkrachten doen hun werk, waardoor een grillig pad ontstaat. De roep om ecologische en sociale problemen aan te pakken via actieve belastingheffing is een belangrijke kracht: denk aan het aanpakken van de sterke vermogensgroei door vermogens zwaarder te belasten, het terugdringen van monopolie macht door specifieke belastingheffing op monopolies en het verminderen van CO₂-uitstoot met hoge emissieheffingen en carbon taxes. Ook de heruitvinding van de gemeenschap als economisch systeem is een belangrijke kracht. Denk aan de opkomst van energiecoöperaties, zorgcoöperaties en wooncoöperaties in Nederland en andere landen.

Belangrijker voor de versnelling van de transitie zijn de twee demografische golven: de demografische generaties Y en Z. Elke generatie wordt qua gedrag gekenmerkt door de gebeurtenissen in de jeugd. Generatie Y zijn de millennials (geboren tussen 1985 en 2000). Millennials hechten minder dan voorgaande generaties aan geld en materiële zaken, maar willen iets betekenen voor de wereld. Dit idealisme heeft wel een stevige egocentrische insteek. Millennials zijn namelijk vooral bezig met het hogere doel van *hun* levens. De bankencrisis van 2008 is een bepalend moment geweest. Het heeft millennials zeer kritisch gemaakt op het bedrijfsleven. De millennials veroorzaken de eerste golf die nu – voorzichtig – opmars maakt. De generatie Z is geboren tussen 1995 en 2010. Het zijn de centennials, en de aanstaande studenten van de hogeschool. De centennials worden ook wel de 'bewuste generatie' genoemd. Dit bewustzijn komt voort uit het feit dat deze jongeren opgegroeid zijn met een volledige en continue toegang tot informatie. Centennials hebben in hun jeugd een aantal

indrukwekkende en bedreigende ontwikkelingen gadeslagen. Het maakt centennials realistisch en activistisch. Centennials zijn nadrukkelijk op zoek naar een betere wereld en zetten zich hier voor in.

Beide jonge generaties staan voor het actief inhoud geven aan betekenis. Het zijn deze generaties die Aaron Hurst in zijn boek 'The Purpose Economy' (Hurst, 2016) ziet als drijvende krachten achter de komst van een nieuwe fase in de ontwikkeling van economische systemen:

- **De agrarische economie:** verbouwen. Met de eerste, vaste nederzettingen enkele tienduizenden jaren voor de jaartelling, werd niet alleen een begin gemaakt met de beschaving zoals wij die nu kennen; het was ook de geboorte van het verschijnsel economie. Er ontstond namelijk handel tussen nederzettingen. Er begon geformaliseerde waardeuitwisseling plaats te vinden. Het eerste economische paradigma wat wij als mensheid ontwikkelden was de agrarische economie. Een economie die draaide om boeren, en in het teken stond van het verbouwen en verhandelen van bulkgrondstoffen. De primaire bron van waardecreatie en dus lag de schaarste in grondbezit; om grondstoffen te kunnen verhandelen moet je deze eerst kunnen verbouwen.
- **De industriële economie:** vervaardigen. Met de ontwikkeling van de stoommachine-technologie, evolueerden we economisch naar de industriële economie. Dit paradigma stond in het teken van het vervaardigen en verhandelen van kant-en-klare eindproducten. Dingen. Gemaakt door machines. Grondbezit was daarmee niet langer de beslissende factor in het economische domein, maar fabrieken waarin eindproducten konden worden gemaakt. De productiemacht lag niet langer bij de boeren, maar bij de nieuwe industriëlen: de bourgeoisie.
- **De kenniseconomie:** verschaffen. Door de opkomst van informatietechnologie zijn we sinds halverwege de vorige eeuw terechtgekomen in de kenniseconomie. Hierbij draait de primaire economische activiteit niet langer om het vervaardigen van producten, maar om het verschaffen van diensten. In deze kenniseconomie vormt vooral data de belangrijkste en dus waardevolste schaarste, en zijn bedrijven de primaire maatschappelijke factor geworden. Het reilen en zeilen van de wereldeconomie wordt steeds nadrukkelijker bepaald door machtige techbedrijven, die steeds vaker monopolistisch te werk gaan.
- **De betekenis economie:** verbeteren. De betekenis economie is volgens

Hurst een economie waarin de beslissingen over productie, consumptie en distributie van goederen en diensten worden bepaald door een ethisch marktmechanisme. Maatschappelijk engagement – goed willen doen in de wereld – wordt steeds bepalender. De betekenis economie is een economisch systeem waarin versterking van zakelijkheid en bedrijvigheid onlosmakelijk gekoppeld zijn aan de versterking van maatschappelijke leefomstandigheden.

Om de houding en de rol van de millennials en de centennials beter te duiden is het van belang om het woord 'betekenis' nader te verkennen. De Engelse taal kent voor betekenis twee verschillende woorden, die beide – en door elkaar – worden gebruikt: meaning en purpose.

Meaning refereert aan de individuele, morele kant van de betekenis economie. Dit is de focus van het boek van Hurst, dat verwarrend genoeg de titel 'The Purpose Economy' heeft. Hij constateert daarin: 'Individueel zoeken steeds meer naar betekenis in hun leven. De betekenis economie is de behoefte aan betekenis.' Meaning is daarmee paradoxaal genoeg een vorm van – verlicht – eigenbelang. Mensen richten zich weliswaar op zaken buiten zichzelf, maar doen dit om zichzelf betekenisvol te voelen. Meaning is dus particulier. Daarentegen is purpose sterk gericht op de ander. De mensheid wordt door klimaatverandering en maatschappelijke tweedeling en de daaraan gekoppelde ecologische en sociale rampspoed, bedreigd in haar voortbestaan. We voelen steeds massaler de noodzaak om – met elkaar – de biosfeer te redden. Ons gezamenlijke bestaan is de basis geworden voor ons persoonlijke bestaan. Purpose is gerelateerd aan de (h)erkenning dat alles en iedereen met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk is. Daar waar meaning individueel is, is purpose universeel.

Hoewel er belangrijke verschillen zijn tussen generatie Y en generatie Z én tussen meaning en purpose, komen ze bij elkaar in engagement. 'Engagement gaat over het verlangen bij te dragen aan maatschappelijke vraagstukken' (Kramer, 2020). Beide generaties hebben de nadrukkelijke drang om maatschappelijke impact te hebben en van betekenis te zijn. De opkomst van de betekenis economie is de opmars van engagement. In de betekenis economie vormen ethisch bewustzijn (meaning) en existentieel bewustzijn (purpose) dus een generationele estafette van verandering.

Betekeniseconomie en het hoger onderwijs

Het moment van inzicht van Ray Anderson, CEO van Interface, zoals geschetst in de casus hiervoor, zorgde voor een onomkeerbare gedragsverandering en resulteerde in een bedrijf dat volledig circulair en positief opereert op de drie dimensies van welvaart, welzijn en welbevinden. De transformatie naar de betekeniseconomie vraagt dus vooraleerst intrinsieke motivatie. Een betere wereld begint niet bij jezelf, maar in jezelf!

Filosoof Charles Eisenstein geeft ons een basis om tot motivatie te komen. Hij stelt dat we, om symptomen en systemen te veranderen, het onderliggende verhaal moeten veranderen: 'Symptoms rest on top of systems, systems rest on top of stories' (Eisenstein, 2011). We nemen als mens symptomen waar, maar die worden altijd veroorzaakt door systemen. En die systemen worden op hun beurt weer altijd veroorzaakt door de bronverhalen van waaruit we ons leven bekijken en benaderen. Als we willen dat mensen transformeren, moeten we niet interveniëren op symptomen of systemen maar op het diepe niveau van het verhaal. Ook ons huidige economische systeem is uiteindelijk een verhaal. Het is geen natuurverschijnsel, maar door mensen bedacht en in stand gehouden: we vinden met elkaar dat geld verdienen een belangrijk doel is in ons bestaan, we vinden dat het verdelen van producten en diensten via geld een goede manier is voor distributie, we vinden dat we onze eigen competenties goed kunnen inzetten in ruil voor datzelfde geld, we vinden dat openbaar vervoer kostendekkend moet werken, enzovoorts (Roorda, 2020).

Omdat de economie in essentie een verhaal is, betekent dat – gelukkig – het te veranderen is. Maar dat is tegelijkertijd een grote opgave. Want bronverhalen ontstaan doorgaans in de loop van een lange tijd en zijn diep ingesleten in ons denken en doen. Voor de transitie naar een andere economie is het daarom essentieel dat jonge mensen – de millennials en centennials – ruimte krijgen en gemobiliseerd worden. Want daar zit de energie. Dat betekent ook dat onderwijsinstellingen een belangrijke rol te spelen hebben. We zien vier terreinen waar dat wenselijk is.

Ten eerste ligt er een grote opgave om het traditionele economische denken in managementopleidingen te veranderen en te verrijken met de integrale scope van betekeniseconomie. Dat is in eerste instantie wellicht confronterend. Tegelijkertijd zijn er reeds talrijke studenten en docenten die met kritische vragen en opmerkingen komen, en het louter in financiële

termen denken ter discussie stellen. Belangrijk is bovendien te melden dat het niet alleen gaat om het leren van nieuwe inhoud, maar juist vooral ook om het aanreiken van een nieuwe houding. In de betekenis economie gaat het om vragen stellen, verbindingen leggen en systematisch ontwikkelen en verbeteren. Dit zijn belangrijke eigenschappen voor alle studenten, niet alleen van de managementopleidingen. Zo belangrijk dat we ze graag terugzien in de Dublin-descriptoren.

Ten tweede ligt er een aanzienlijke behoefte om de betekenis economie academisch verder uit te werken. De betekenis economie bestaat nu nog slechts uit conceptuele gedachten. Hier liggen grote mogelijkheden voor praktijkgericht onderzoek vanuit hogescholen. Bedrijven, instellingen en overheden zullen moeten worden geholpen om integrale waardecreatie op te pakken en tot uitdrukking te brengen in hun handelen en rapporteren. Voorbeelden zullen moeten worden uitgewerkt. Methoden en technieken zullen moeten worden gevalideerd. Een nieuwe 'waardetaal' zal moeten worden beschreven.

Ten derde kunnen studenten een belangrijke rol spelen in het operationaliseren van meervoudige waardecreatie, door zelf bezig te gaan met ondernemerschap. We zien in de praktijk dat studentondernemingen vaak al een maatschappelijk profiel hebben. Ook zijn er onderdelen in het curriculum waarin studenten uitgedaagd worden om bestaande ondernemingen te helpen om duurzaam te transformeren. Het programma Business Booster van de opleiding Commerciële Economie is daar een uitstekend voorbeeld van.

Tot slot dringt de gewetensvraag zich op wat de betekenis economie voor het functioneren van de hogeschool zelf betekent? In hoeverre sturen we onze eigen organisatie op een balans tussen welvaart, welzijn en welbevinden? Hoe verhouden zich de huidige realiteit van cijfers, budgetten en studieresultaten ('studierendement') tot deze nieuwe realiteit? In hoeverre zijn we al in staat om ook andere dimensies in beschouwing te nemen en mee te wegen in het succes van de hogeschool in de Rotterdamse samenleving? In hoeverre kan Hogeschool Rotterdam een voortrekker en voorbeeld zijn van de betekenis economie voor de regionale economie van Rotterdam en voor onderwijzend Nederland?

Het bevorderen van de economische transitie op de vier terreinen kan op een meer passieve of meer actieve wijze plaatsvinden. Zo zijn er twee

scenario's denkbaar. De hogeschool kan ervoor kiezen om mee te bewegen en te conformeren, zoals het onderwijs traditioneel veranderingen volgt – ontwikkelingen moeten gestold zijn om opgenomen te worden in lesmateriaal. Daarmee voldoen we aan landelijke profielen en bestaande leerdoelen. Tegelijkertijd lopen we het risico dat studenten onvoldoende meekrijgen over verandering en zich onvoldoende gehoord voelen in hun visie over vernieuwing. De hogeschool kan er ook voor kiezen om een activistische rol te spelen: koploper te willen zijn en te willen meesturen naar de betekenis-economie. Dat kan schuren met bestaande opleidingsprofielen, leerdoelen en opvattingen. Het vereist het uitdenken van andersoortige onderwijsprogramma's, het investeren in onderzoek en regionale samenwerking om te komen tot nieuwe kennis, en het herdefiniëren van ons eigen succes in stad en regio.

Tot slot

In deze bijdrage hebben we de contouren van een nieuw economisch systeem geschetst. Het is een economie waar welvaart, welzijn en welbevinden in samenhang worden beschouwd. Daarmee kan gekomen worden tot een gebalanceerde ontwikkeling van economie, maatschappij en milieu. Dat is hard nodig, want mede door het huidige economische systeem zijn er op veel fronten problemen ontstaan die de mensheid ernstig bedreigen.

Hoe de aanpassing van het economische systeem gaat verlopen zal de toekomst uitwijzen. De huidige coronacrisis kan de transitie versnellen: de pandemie wordt door velen beschouwd als signaal dat het anders moet. Tegelijkertijd kan het verlies aan welvaart als gevolg van de pandemie de verandering vertragen: actoren worden gedwongen om vanuit het financieel-economische denken hun gedrag aan te passen en vinden onvoldoende ruimte om te vernieuwen.

Om met David Attenborough in zijn laatste film te spreken: 'Kennis heeft ons tot hier gebracht, wijsheid zal ons naar de toekomst brengen.' Hogescholen hebben daarom een belangrijke rol in de transitie te spelen, door studenten uit te dagen om vragen te stellen en het werkveld te ondersteunen met nieuwe inzichten. Deze opdracht is zeker voor Hogeschool Rotterdam opportuun, gegeven de uitdagingen waar onze regio voor staat en de ruimte die we kunnen vinden om mee te helpen de nieuwe economie vorm te geven.

Literatuur

- Aldred, J. (2020). *License to be bad – how economics corrupted us*, Penguin, London
- Davis, G.F., & Kim, S. (2015). The financialization of the economy, *Annual review of sociology*, vol. 41, pp. 203-221
- Eisenstein, C. (2011). *Sacred economics – money, gift and society in the age of transition*, North Atlantic Books, Berkeley, USA
- Fullerton, J. (2015). *Regenerative capitalism – how universal principles and patterns will shape our new economy*, Capital Institute, Cincinnati USA
- Gore, T. (2020). *Confronting carbon inequality – putting climate justice at the heart of the COVID-19 recovery*, Oxfam International, London
- Hurst, A. (2016). *The purpose economy – how your desire for impact, personal growth and community is changing the world*, Elevate Books, Boise USA
- Norberg-Hode, H. (2019). *Local is our future*, Chelsea Green, Vermont USA
- Kallis G., Demaria, F., & d'Alisa, G. (2014). *Degrowth*, Taylor & Francis, Milton Park
- Klomp, K. (2020). *Handboek Betekenseconomie*, Noordhoff, Groningen
- Kramer, A. (2020). *Ben jij al activist? Organisatieverandering in de betekenseconomie*, Business Contact, Amsterdam
- Lintzen, H., Veraart, F., Smits, J.P., & Grin, J. (2018). *De kwetsbare welvaart van Nederland – 1850-2050*, Prometheus, Amsterdam
- Layard, P.R.G. (2005). *Happiness, lessons from a new science*, Penguin, London
- Lovins, L.H., Hunter, W., Stewart, W., Wijkman, A., & Fullerton, J. (2019). *A finer Future - creating an economy in service to life*, New Society Publishers, Vancouver, Canada
- McDonough, W., & Braungart, M. (2002). *Cradle to Cradle: remaking the way we make things*, Farrar, Straus & Giroux, New York USA
- Piketty, T. (2013). *Capital in the 21st century*, Harvard University Press, Boston USA
- Ragnarsdottir, K.V., Sverdrup, H., & Koca, D. (2012). Assessing long term sustainability of global supply of natural resources and materials, *Sustainable Development*, April, volume 20, pp. 84-116
- Raworth, K. (2018). *Doughnut economics – seven ways to think like a 21st economist*, Penguin, London
- Trebeck, K., & Williams, J. (2019). *The economics of arrival*, Policy Press, Bristol
- Van Staveren, I. (2020). Post-covid Economy beyond capitalism, *Green European Journal*, October 6, www.greeneuropeanjournal.eu

Auteurs

Arjen van Klink

Lector next strategy en programmadirecteur,
Kenniscentrum Business Innovation

Recente publicaties

Van Klink, H.A., en Reijenga, J. (2020). De ontvankelijke leider – succesvol innoveren in het MKB, Port of Business, jaargang 3, nummer 3, pp.8-9

Van Klink, H.A. (2020), Duurzame zorg – de expeditie is pas begonnen, Rotterdam: Kenniscentrum Business Innovation, Hogeschool Rotterdam

Van Klink, H.A. (2017), Next strategy – how SMEs can grow into the future, Rotterdam: Hogeschool Rotterdam Uitgeverij

Kees Klomp

Lector betekenis-economie,
Kenniscentrum Business Innovation.
Directeur THRIVE Institute, Rotterdam.

Recente publicaties

Klomp, K., Oosterwaal S. (2020). Grondbeginselen van een nieuwe economie, Amsterdam: Business Contact

Klomp, K., Maarhuis N. (2018). Pioniers van de Nieuwe Welvaart, Amsterdam: Business Contact

Klomp, K., Wobben S. en Kleijer, J. (2016). Handboek Betekenisvol Ondernemen – het gat in de maatschappij, Amsterdam: Business Contact

Dit artikel is onderdeel van de bundel:

Gijsbertse, D. P., Van Klink, H. A., Machielse, C., & Timmermans, J. H. (Red.). (2020). *Hoger beroepsonderwijs in 2030: Toekomstverkenningen en scenario's vanuit Hogeschool Rotterdam*. Hogeschool Rotterdam Uitgeverij.

De volledige bundel is te vinden op: <https://hr.nl/hbo2030>